

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Al “Aldatma, Hile” Sözcüğünün *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Biçim, Anlam ve Kavram Alanı

The Form, Semantic and Conceptual Field of the Word Al “Deceit, Trick” in *Dîvânu Lugâti't-Türk*

Yeşim ÇAĞLAR

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ycaglar@nku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-7791-7883

Öz: Türk lehçelerinin ilk sözlüğü, Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. 1074 yılında tamamlanan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Türkçenin ses, şekil ve anlam bilgisi özelliklerini incelemekte, 11. yüzyılın dil bilgisi kurallarını içermektedir. Eserde ölçünlü dilin yanı sıra Türk boylarının ağız özelliklerine de yer verilmektedir. Ayrıca *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Kâşgarlı Mahmud tarafından Türkçenin söz varlığı, kelime hazinesi ortaya koyulmakta, eser Türk kültürünün özelliklerine ışık tutulmaktadır. Çalışmada, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün söz varlığı incelenmektedir. Eserde “aldatma, hile” anlamlarına gelen *âl ~ al* sözcüğü merkeze alınarak metinde yer alan “aldatma, hile” kavramı için kullanılan sözcükler irdelenmektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “aldatma, hile” kavram alanı ile ilgili *âl ~ al*, *alda-*, *añdı-*, *âr- ~ ar-*, *arguç*, *arış-*, *arsık-*, *ötrük*, *tef/tew*, *tewlüg*, *tewlüglen-*, *ügrî-*, *ülker çerig*, *yow-*, *yup* (*yap yup*), *yap yup kıl-*, *yubıla-*, *yubat-*, *yupla-* sözcükleri tespit edilmiştir. İlgili sözcüklerin biçim, anlam ve kavram alanları ayrıntılı olarak incelenmiş, Türkiye Türkçesindeki kullanımları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Dîvânu Lugâti't-Türk*, söz varlığı, anlam alanı, aldatma, hile.

Abstract: The first dictionary of Turkish dialects is *Dîvânu Lugâti't-Türk*, written by Kâşgarlı Mahmud. Completed in 1074, *Dîvânu Lugâti't-Türk* examines the phonetic, morphological and semantic features of Turkish at that time, and includes the grammar rules of the 11th century. In addition to the standard language, the work also includes the dialect features of Turkish tribes. In addition, in *Dîvânu Lugâti't-Türk*, the vocabulary and vocabulary of Turkish is revealed by Kâşgarlı Mahmud and the work sheds light on the characteristics of Turkish culture. In this study, the vocabulary of *Dîvânu Lugâti't-Türk* is examined. The word *âl ~ al*, which means “deceit, trick”, is taken as the center, and the words used for the concept of “deceit, trick” in the text are examined. The words *âl ~ al*, *alda-*, *añdı-*, *âr- ~ ar-*, *arguç*, *arış-*, *arsık-*, *ötrük*, *tef/tew*, *tewlüg*, *tewlüglen-*, *ügrî-*, *ülker çerig*, *yow-*, *yup* (*yap yup*), *yap yup kıl-*, *yubıla-*, *yubat-* and *yupla-* related to the concept field of “deceit, trick” in *Dîvânu Lugâti't-Türk* are identified. The form, meaning and conceptual fields of the relevant words are examined in detail, and their usage in Türkiye Turkish is emphasized.

Keywords: *Dîvânu Lugâti't-Türk*, vocabulary, semantic field, deceit, trick.

Geliş Tarihi: 15.09.2024

Kabul Tarihi:15.11.2024

Yayın Tarihi:22.12.2024

Atıf: Çağlar, Y. (2024). Al “aldatma, hile” sözcüğünün *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te biçim, anlam ve kavram alanı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânu Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 105-114. Doi: 10.33437/ksusbid.1550700

GİRİŞ

Türk lehçelerinin ilk sözlüğü, 11. yüzyılda yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Kâşgarlı Mahmud (doğ. 398/1008 - öl. 472/1090) tarafından 1072 yılında yazılmaya başlanan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, 1074 yılında tamamlanmıştır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün günümüze ulaşan tek nüshası İstanbul Millet Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser, Ali Emîrî Arabî Koleksiyonu 4189 numarada kayıtlıdır. 319 varaktan oluşan 664/1266 tarihli yazma, Muhammed bin Ebî Bekr bin Ebi'l-Feth es-Sâvî tarafından müellif nüshasından istinsah edilmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: xxxvi). Müellif nüshasının ise nerede olduğu bilinmemektedir.

Ali Emîrî tarafından bir sahaftan alınarak ilim âlemine tanıtılan *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Kilisli Rifat Bey tarafından matbu edilmiştir. Eser sırasıyla Türkiye Türkçesi, Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi, İngilizce, Kazak Türkçesi, Çince, Farsça, Rusça ve Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir. Eser üzerine pek çok araştırma yapılmış ve birçok çalışma yayımlanmıştır.

Dîvânu Lugâti't-Türk Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Madde başındaki sözcükler Türkçe olarak verilmekte, anlamları ise Arapça olarak açıklanmaktadır. Aynı sözcük önce Türkçe örnek cümleler, atasözleri, deyimler veya manzum parçalar ile ayrıntılı örneklendirilmekte daha sonra anlamları Arapça olarak açıklanmaktadır.

Eser, Türkçenin ses, şekil ve anlam bilgisi özelliklerini incelemekte, 11. yüzyılın dil bilgisi kurallarını içermektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ölçünlü dilin yanı sıra Uygurlar, Oğuzlar, Türkmenler, Kırgızlar, Çiğiller ve diğer Türk boylarının lehçelerine hatta ağız özelliklerine yer verilmektedir (Akalın, 2008: 67). Kâşgarlı Mahmud, eseri ile dil yapısının yanı sıra devrinin tarihi, coğrafi ve sosyo-kültürel yapısına ışık tutmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk* akrabalık ilişkileri, yeme içme, inanç inaniş, giyim kuşam, tarih, coğrafya, toplum hayatı, tıp ve daha birçok konu ve alanda zengin bir söz varlığı içermektedir (Karahana, 2022). Eser, dönemin söz varlığını etkili bir biçimde ortaya koymaktadır.

Anlam ve Kavram Alanı

Anlam alanı, insan zihninde aynı ya da yakın kavramları meydana getiren sözcüklerin oluşturdukları ortak alandır (Korkmaz, 2023: 72). Sözcük ve kavramlarda meydana gelen anlam genişlemesi ya da daralması, anlam iyileşmesi ya da kötüleşmesi gibi değişimler de anlam alanına girmektedir. Korkmaz'a göre anlam alanı ile aynı olan *kavram alanı*, Aksan tarafından "birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eşanlamlıların, içinde düşünüldükleri alan" olarak açıklanmaktadır (1971: 254). Hengirmen'e göre "birbirine yakın, birbirini çeşitli açılardan bütünleyen, aralarında ortak bir bağ bulunan kavramların oluşturduğu bütünlük" olan *kavram alanı*, Vardar'a göre "bir sözlüksel alanda anlatımını bulan anlamsal alanın dış gerçeklik düzlemindeki kavramsal karşılığıdır" (Hengirmen, 1999: 246; Vardar, 2007: 132). Pek çok dilbilimci her iki terimi eş anlamda kabul etmektedir.

"Aldatma, Hile" Kavramı

Aldatma sözcüğü *Türkçe Sözlük*'te "aldatmak işi; deside [desise], al, hıyanet" şeklinde tanımlanmakta, sözcüğün kökü olan *al* "aldatma, düzen, tuzak, hile" olarak açıklanmaktadır (Akalın vd., 2011: 79, 88). Arapça kökenli *hile* (حيلة) sözcüğü ise "birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika; çıkar sağlamak için bir şeye değersiz bir şey katma" anlamlarına gelmektedir (Akalın vd., 2011: 1101). *Türkçe Sözlük*'te *aldat-* eylemi kapsamlı bir şekilde açıklanmaktadır:

1. Beklenmedik bir davranışla yanıltmak,
2. Karşısındakinin dikkatsizliğinden, ilgisizliğinden yararlanarak onun üzerinden kazanç sağlamak,
3. Birine verilen sözü tutmamak,
4. Yalan söylemek,
5. Bir şeyin görünürdeki durumu, o şeyin niteliği bakımından yanlış bir kanı vermek,
6. Ayartmak, kötü yola sürüklemek, baştan çıkarmak, iğfal etmek,
7. Karı ve kocadan biri eşine sadakatsizlik etmek, ihanet etme,
8. Oyalamak, avutmak (Akalın vd., 2011: 88).

Çalışmada, ilgili tanımlardan hareketle “aldatma, hile” kavram alanında yer alan sözcükler ele alınmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün söz varlığında tespit edilen sözcüklerin biçim, anlam ve kavram alanları ayrıntılı olarak incelenmektedir. Ayrıca çalışmada, sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki varlıkları ve kullanımları üzerinde durulmaktadır.

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE “ALDATMA, HİLE” BİÇİM, ANLAM VE KAVRAM ALANI

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün yazıldığı dönem olan Karahanlı Türkçesi, sözcük bilimi açısından incelendiğinde zengin bir sözcük varlığına sahip olduğu görülmektedir. Aksan'a göre bu zenginlik, eski Türkçe sözcüklerin yaşıyor olması, yeni sözcüklerin türetilmeye devam etmesi ve daha sonradan dile yerleşecek olan yabancı sözcüklerin hâlâ Türkçelerinin kullanılmasına bağlıdır (2018: 116). *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “aldatma, hile” kavram alanına ait tespit edilen sözcüklerin bazılarının eski Türkçeden beri tanımlanıyor olması ve aynı kökten türeyen farklı biçimlerdeki sözcüklerin varlığı çalışmanın önemini vurgulamaktadır.

“Aldatma” kavramı ile ilgili olarak eski Türkçe metinler taranarak hazırlanmış bir yüksek lisans tezi (Karaman, 2020) ile *Derleme Sözlüğü*'nde “kandırma” kavramıyla ilgili hazırlanmış bir araştırma makalesi (Özbek, 2022) bulunmaktadır. Ayrıca *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ikilemeler üzerine hazırlanmış bir kavram alanı çalışması (Ergene, 2018) da bulunmaktadır. Aldatma, toplumun kültürünü yansıması, bireyler arası ilişkiyi ortaya koyması açılarından önemlidir. “Aldatma, hile” kavramı merkeze alındığında “kandırma, yanıltma, hile yapma, yalan söyleme, ayartma, oyalama, şaşırtma” vb. sözcükler aldatma sözcüğünün kavram alanına girmektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te “aldatma, hile” kavram alanı ile ilgili *âl ~ al, alda-, ağıd-, âr- ~ ar-, arguç, arış-, arsk-, ötrük, tef/tew, tewlög, tewlöglen-, ügri-, ülker çerig, yow-, yup (yap yup), yap yup kıl-, yubila-, yubat-, yupla-* sözcükleri tespit edilmiştir.

âl ~ al “hile, aldatma”

Kâşgarlı Mahmud, sözlüğünü hazırlarken her madde başını çeşitli cümle, atasözü, deyim ve manzum parçalarla örneklemiştir. Böylece sözcükler verilen örneklerle pekiştirilmekte, Türkçenin zenginliği ortaya koyulmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün söz varlığı dikkate alındığında “aldatma, hile” anlamları ilk olarak *al* sözcüğünde karşımıza çıkmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *al* sözcüğü, *âl* ve *al* biçimleriyle yer almaktadır. *âl* madde başında “hile, al, aldatma” anlamlarıyla tanımlanan sözcük, **âln** *arlan tutar kûçün oyuk tutmas* atasözü ile örneklenmektedir. İlgili atasözü, “Hile ile aslan tutulabilir; fakat kuvvetle, bostan korkuluğu bile tutulamaz.” anlamına gelmekte ve bir kişinin kuvvetle, güçle elde edemeyeceği bir şey için hileye başvurması tavsiye edildiği zaman söylenmektedir (Atalay, 1985a: 81; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 39). Aynı atasözü *kösgük* madde başında, Oğuz lehçesinde “bostan korkuluğu” manasına gelen *oyuk* sözcüğü yerine *kösgük* “korkuluk” sözcüğü ile **âln** *arlan tutar kûçün kösgük tutmas* şeklinde kullanılmaktadır. İlgili atasözü “Al ile aslan tutulur, güç ile korkuluk tutulmaz.” manasındadır (Atalay, 1985b: 289; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 321).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *arlan* madde başı incelendiğinde aynı atasözünün bu sefer de *sıçgan* “sıçan” sözcüğü ile **âln** *arlan tutar kûçün sıçgan tutmas* şeklinde kurulduğu görülmektedir. “Hileyle aslan tutmak mümkündür; zorla sıçan bile tutulmaz.” manasındaki bu atasözü, Kâşgarlı Mahmud'a göre bir şeyler yaparken küçük hilelere başvurulabilmesi, ancak zor kullanılmaması için söylenmektedir (Atalay, 1986a: 412; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 519).

al sözcüğü *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te ayrıca *ağıd* “ayı” madde başında, *awçı neçe al bilse ağıd ança yöl bilir* atasözünde yer almaktadır. “Avcı avlanmak için ne kadar hile yolu bilirse ayı da kaçmak için o kadar yol bilir.” anlamına gelen bu atasözü iki kurnaz kişinin karşı karşıya gelmeleri durumunda kullanılmaktadır (Atalay, 1985a: 63; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 30). Her dört atasözünde de *âl ~ al* sözcüğü, birini yanlış yapmaya yöneltme, birini kandırmaya yönelik aldatmadır.

alda- “hile yapmak, aldatmak”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *âl ~ al* sözcüğünün yanı sıra *alda-* eylemi tespit edilmiştir. “Hile yapmak, aldatmak” olarak anlamlandırılan *alda-* eyleminin, *al* adına +*dA-* (< +*tA-*) addan eylem yapım ekinin eklenmesiyle genişlediği görülmektedir. İşlek olmayan +*dA-* ekinin eski biçimi +*tA-*'dir. Eski Uygur

Türkçesi metinlerinde +tA- biçiminde tek şekilli olan ek, Karahanlı Türkçesi dönemine ait metinlerde +dA- biçimiyle de görülmektedir (Erdal, 1991: 455-458).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *alda-* madde başında, *ol yağını aldadı* “O, hile yaparak düşmanı aldattı.” cümlesinde yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 122). *alda-* eylemi, ikinci olarak *kudruk* “kuyruk” madde başında, manzum bir parçada yer almaktadır. Dörtlükte, İslamiyet’i kabul eden Karahanlıların, Budist olan Uygurlara karşı yaptığı savaşlardan biri anlatılmaktadır.

kudruk katıg tügdümüz

teñrig üküş ögdümüz

kemşip atıg tegdimiz

aldap yana kaçtımız (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 206).

Dörtlük Türkiye Türkçesine “(Atların) kuyruk(larını) sıkıca düğümledik; / Tanrı’yı pek çok ögdük (ve tekbir getirdik). / Atlar(ımız)ı düşman üstüne) sürerek saldırdık; / (Arkamıza düşsünler diye onları) aldattık ve kaçtık.” şeklinde aktarılmaktadır (Tekin, 2017: 26-27). Beş dörtlükten oluşan bu manzum parçanın¹ diğer dörtlükleri *Dîvânu Lugâti't-Türk*’ün farklı varaklarında yer almaktadır. Dörtlükte *alda-* eylemi bir kimseyi oyuna getirme anlamına gelmekte, savaş sırasında uygulanan bir taktiği ifade etmektedir. Bu taktik sahte ricat olarak da bilinen “Turan taktiği”dir (Ercilasun, 2020: 99).

al sözcüğünün biçim alanı dikkate alındığında *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* *âl ~ al* adı ve *alda-* eylemi tespit edilmiştir. *al* sözcüğü, ilk olarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmaktadır. Röhrborn tarafından hazırlanan *Uigurisches Wörterbuch* [Uygurca Sözlük]’da “araç, alet, yöntem, hüner, hile; hilekâr” anlamları bulunmaktadır (<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB&lemid=A01342>). *alda-* eyleminin daha eski biçimi olan *alta-* eylemi ise yine eski Uygur Türkçesinde “kurnaz olmak, aldatmak, kandırmak” anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB&lemid=A00151>). Sözlükte *altag*, *altaglıg*, *altagsız* biçimlerinden de bahsedilmektedir. Ayrıca sözcüğün *al altag* ve *al çeviş* “hile, aldatma, sahtekârlık, düzenbazlık” gibi ikilemeler oluşturduğu bilinmektedir (Ölmez, 2019: 477, 493).

al sözcüğünün Türkiye Türkçesindeki kullanımı incelendiğinde, *Türkçe Sözlük*’te *al* sözcüğünün eskimiş olduğu vurgulanmakta ve “aldatma, düzen, tuzak, hile” şeklinde tanımlanmaktadır (Akalin vd., 2011: 79). *al* sözcüğü günümüzde kullanım sıklığını kaybetse de **al** ile *aslan tutulur*, *güç ile sıçan tutulmaz* atasözünde hala yaşamaya devam etmektedir. Ses denkliliği kurulduğunda bu atasözünün *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* geçen **âlin arslan tutar kûçin sıçgan tutmas** atasözünden farklı olmadığı görülmektedir. Bir kişinin zekâsı ile kendisinden güçlü birini yenebileceği, gücüyle kendisinden güçsüz ama zeki birini yenemeyeceği anlamına gelen bir atasözüdür (Akalin vd., 2011: 79).

Türkçe Sözlük’te *aldan-*, *aldanabil-*, *aldanabilme*, *aldanç*, *aldangış*, *aldanış*, *aldaniver-*, *aldaniverme*, *aldanma*, *aldanmaz*, *aldanmazlık*, *aldat-*, *aldatabil-*, *aldatabilme*, *aldatıl-*, *aldatılabil-*, *aldatılabilme*, *aldatılış*, *aldatılma*, *aldatış*, *aldativer-*, *aldativerme*, *aldatma*, *aldatmaca* olmak üzere toplam 24 sözcüğün *al* sözcüğünün biçim alanına girdiği tespit edilmiştir. Bunlardan *aldan-*, *aldanabil-*, *aldaniver-*, *aldat-*, *aldatabil-*, *aldatıl-*, *aldatılabil-*, *aldativer-* eylem biçimiyken diğerleri ad biçimidir.

añdı- “yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak; etrafını sarmak”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te “aldatma, hile” kavram alanı içerisinde tespit edilen diğer sözcük “yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak; etrafını sarmak” anlamlarına gelen *añdı-* eylemidir (Atalay, 1986b: 26). Eylem, *Awçı keyikni añdıdı*. “Avcı ceylana hile yaptı, onu elde etmek için gizlendi.” ve *Ol anı añdıdı*. “O, onu elde etmek için hile yaptı.” cümlelerinde yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 136). Eserde *añdı-* eylemi, tuzak kurmak suretiyle hile yapmak manasında kullanılmaktadır.

añdı- eylemi *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* ayrıca bir dörtlükte geçmektedir. Ercilasun & Akkoyunlu (2014: 552) *añdı-* eylemini “hile yapmak” olarak tanımlarken, Tekin (2017: 45) “pusuya yatmak”

¹ Manzum parçanın tamamı için bk. (Tekin, 2017: 24-27).

şeklinde açıklamaktadır. Bir savaşçının, yetiştirdiği genç bir savaşçıyı övmek için söylediği aşağıdaki manzumede yakalamak için etrafını sararak tuzak kurma durumu söz konusudur.

*uğu barıp soğdadı
tegre turup **ađdđdđ**
saçın kıra meğdedi
arjulayu er awar*

“Ata binerek onun peşinden gitti; onu hileyle yakalamak için etrafında döndü. Adamlar onun etrafını çevirdi ve saçını yoldu; etrafındaki kalabalığı çakallara benzetti; çünkü onlar (çakallar), yalnız bir insana rastlarsa etrafını sarar ve onu yer.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 513-514).

ağdı- eyleminin biçim alanı dikkate alındığında *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* tek biçimle kullanıldığı tespit edilmiştir. Eski Türkçede tanıklanmayan *ağdı-* eylemi, ilk kez *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* “gizlenmek, pusuda beklemek” (Clouston, 1972: 180a) anlamıyla yer almaktadır.

ār- ~ ar- “aldatmak, kandırmak”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te “aldatma, hile” kavramını karşılayan bir diğer sözcük *ar-* eylemidir. Eserde hem uzun hem de normal ünlülü olarak *ār- ~ ar-* biçimleriyle yer alan eylem “aldatmak, kandırmak” anlamındadır. Metinde, *Ol (anı) ārdı*. “O onu kandırdı.” ve *Ol anı ārdı yowdı*. “O, onu kandırdı ve aldattı.” cümlelerinde bulunmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 89, 377).

ar- eylemi, bu iki cümlenin yanı sıra *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki* beyitlerden birinde yer almaktadır. Bir kızın tasvir edildiği aşağıdaki beyitte, güzelliği ve sahip olduğu çekici özellikler ile kızın karşısındaki kişiyi kandırdığı anlatılmaktadır.

ardı sini kiz bodı anığ tāl

yaylır anığ artuçı burnı takı kıwal “Bedeni körpe, vücudu nazlı nazlı salınan, ardıç dalı gibi titreyen, burnu biçimli kız seni aldattı.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 178).

arguç “insanın aldandığı nesnelere”

arguç sözcüğü, *ar-* eylemine alet adı yapan *-gUç* eylemden ad yapım eki getirilerek oluşturulmuştur. “İnsanın aldandığı nesnelere, insanı kandıran şey” anlamına gelen sözcük, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* *arguç* *ajun* sıfat tamlaması içerisinde “yalancı, aldatıcı dünya” anlamında kullanılmaktadır (Atalay, 1985a: 95). Sözcük, dünyanın yalanına kanmayı, aldanmayı ifade etmektedir.

arış- “aldatmak, birbirini aldatmak; karşılıklı aldatmak”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *arış-* eylemi “aldatmak, birbirini aldatmak; karşılıklı aldatmak” anlamlarına gelmektedir. *ar-* eylem köküne *-(I)ş-* eylemden eylem yapım eki getirilerek etken çatılı bir eylemden işteş çatılı bir eylem türetilmiştir.

arış- eylemi, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* sadece *Olar ikki arışdı*. “İki kişi birbirini aldattı.” cümlesinde yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 93). Cümlede iki kişinin birbirini karşılıklı aldatması söz konusudur.

arsık- “aldanmak, aldatılmak”

ar- eylem köküne *-sık-* eylemden eylem yapım eki getirilerek etken çatılı bir eylemden edilgen çatılı bir eylem türetilmiştir. “aldanmak, aldatılmak” anlamlarına gelen *arsık-* eylemi *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* benzer iki cümlede geçmektedir: *Er arsıkđı* “Adam aldatıldı.”, *Er arsıkđı*. “Adam aldandı ve o, aldanmış adamdır.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 8, 112).

Söz varlığının zenginliğini tanımlayan özelliklerden biri, aynı kökten türeyen ve farklı dil bilimsel görevlerde bulunan sözcüklerin kullanılmasıdır (Aksan, 2018: 118). *ar-* “aldatmak, kandırmak” eyleminin *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki* biçim alanı incelendiğinde *ār- ~ ar-*, *arış-*, *arsık-* eylemleri ve *arguç* adı tespit edilmiştir. Eski Türkçeden beri kullanılan bir eylem olan *ar-* Köktürk yazıtlarında KT G5 / BK K4 *süçig sabın yımşak ağı arıp irak bodunug ança yagutir ermiş* “Tatlı sözlerle (ve) yumuşak ipekli

kumaşlarla kandırıp uzak(larda yaşayan) halkları böylece (kendilerine) yaklaştırırlar imiş.” cümlesinde tanıklanmaktadır (Tekin, 2008: 20-21; Clauson, 1972: 193b).

Clauson, *arış-* eyleminin hapax legomenon olduğunu, örneğine yalnızca *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* rastlandığını belirtmektedir (1972: 239b). *arsık-* eylemi, *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün* yanı sıra *Kutadgu Bilig'de* de aynı anlamda kullanılmaktadır (Clauson, 1972: 238b). *ar-* eylemi ya da bu kökten türeyen sözcükler Türkiye Türkçesinde ise kullanılmamaktadır.

ötrük “hileci, hilekâr”

Oğuzcada “hileci, hilekâr” anlamına gelen *ötrük* sözcüğü, Atalay (1985a: 101) tarafından *ütrük*, Ercilasun & Akkoyunlu (2014: 50), Dankoff & Kelly (1985: 49) ve Kaçalın & Ölmez (2023: 79) tarafından ise *ötrük* biçiminde okunmuştur. Clauson (1972: 66a) da sözcüğü *ötrük* biçiminde okuyarak “crafty, wily” [kurnaz] olarak anlamlandırmaktadır. *ötrük* sözcüğü, *öt-* “geçmek” eylemine *-r-* eylemden eylem ve *-k* eylemden ad yapım ekleri getirilerek türetilmiştir. Eski Türkçede tanıklanmayan sözcük, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* bir beyitte geçmektedir.

ötrük utun ogrılayu yüzke bakar

elgin tüşüp birmiş aşığ başra kakar “Bugün sadece hilekar ve adi adamlar kaldı. Konuğun yüzüne hırsızmış gibi bakar. Yedirdiğini başına kakarak yolcu konuğunu minnet altında bırakır.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 50).

tef/tew “al, hile”

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki “aldatma, hile” kavram alanı ile ilgili önemli diğer sözcük *tef/tew'*dir. “Dek, al, hile” anlamlarına gelen *tef/tew* sözcüğü, تَفْ biçiminde tek noktalı *fe* harfi ile yazılmıştır. Bu nedenle Atalay *tef* biçiminde okumuştur. Ercilasun & Akkoyunlu ise sözcüğün *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki* genişlemiş biçimlerinden hareketle *tew* biçiminde okumuşlardır. Eserde, *tef/tew* maddesi *awçı neçe âl bilse ağıg ança yöl bilir* atasözü ile açıklanmaktadır (Atalay, 1985a: 332; Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 144). Aynı atasözünün *adıg “ayı”* maddesi açıklanırken kullanıldığı görülmekte, *tef/tew* sözcüğünün ise bu atasözünde geçmediği dikkat çekmektedir.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün müellif nüshasından istinsah edilen el yazmasında bu atasözünde آل sözcüğü yer almaktadır. Kilisli Rifat *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün* basma nüshasında ilgili atasözünün *tef/tew* sözcüğünü açıklamak için verilmesi nedeniyle آل sözcüğünü çıkararak yerine تَفْ sözcüğünü eklemiştir. Atalay'a (1985a: 332) göre metne bu şekilde müdahale etmek yanlıştır. Ercilasun & Akkoyunlu (2014: 144) ise atasözünde *tew* sözcüğünün geçmediğine ve müellifin yanlışlıkla *tef/tew* yerine *âl'* kullanma ihtimaline dikkat çekmektedir.

tewlüg “alcı, aldatici, sahtekâr”

tew ad köküne varlık eki olan *+Iug* addan ad yapım ekinin eklenmesi ile oluşturulmuştur. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* *tewlüg* madde başında “sahtekâr ve aldatici” anlamıyla açıklanan sözcük, *yuwka* “yufka” maddesindeki *anası tewlüg yuwka yapar oğlı tétig koşa kapar* atasözünde, “Anne çocuğa hile yaparak (ekmeğini) ince pişirir; çocuk da çok zekidir, onları ikişer ikişer kapar.” anlamıyla geçmektedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 208, 362). Bu söz, akıllı iki kişinin karşılaştığı durumlarda söylenen bir atasözüdür. *tewlüg* sözcüğü, hileci birinin uyanıklığını, kurnazlığını ifade etmektedir.

tewlügen- “kendini hileci saymak, hileci olmak”

tew ad köküne önce *+Iug* addan ad yapım eki, sonra *+IA-* ve *-n-* eklerinin birleşmesiyle ortaya çıkan *+IA-* addan eylem yapım ekinin eklenmesi ile türetilmiş bir eylemdir. “Kendini hileci saymak, hileci olmak” anlamlarına gelen *tewlügen-* eylemi, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* bir cümlede örneklendirilmektedir: *Er tewlügenli*. “Adam kendini sahtekârlardan saydı ve onların yolunu tuttu.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 315).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te *tef/tew* sözcüğünün biçim alanı incelendiğinde *tef/tew* ve *tewlüg* adları ile *tewlügen-* eylemi karşımıza çıkmaktadır. *Kutadgu Bilig'de* *tewlig* biçimiyle tanıkladığımız sözcük, eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Köktürk Yazıtlarında *teblig* “hilekâr, aldatici” biçiminde *teblig kürlüg*

(KT D 6; BK D 6) ikilemesi içerisinde yer alan sözcük *teb* ad kökünden gelmekte, b>>w ses değişimi geçirmektedir (Tekin, 2016: 82). Clauson ise sözcüğü *tev* köküne dayandırmakta, *tewlügen-* eyleminin hapax legomenon olduğunu belirtmektedir (1972: 434b, 439b, 441b). İlgili sözcükler Türkiye Türkçesinde yaşamamaktadır.

ügrî- “sallamak, kımlıdatmak; birisine karşı yaltaklanarak hilesini saklamak”

Temel anlamı “sallamak, kımlıdatmak” olan *ügrî-* eylemi, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* mecazi bir anlamla “birisine karşı yaltaklanarak hilesini gizlemek” anlamı kazanmıştır. Eylemin *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* bu anlamıyla geçtiği *ol anı ügrîdi* cümlesi ilk bakışta “O bebekmiş gibi onun beşiğini salladı.” manasında görünmektedir. Bu cümle esasında birisi bir başkasına dalkavukluk ederek hilesini gizlediği durumlarda söylenmektedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 123).

Eski Türkçede tanımlanmayan *ügrî-* eyleminin *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki* biçim alanı incelendiğinde *ügril-* “sallanmak”, *ügriş-* “sallanmakta yardım etmek”, *ügrit-* “sallatmak” eylemleri ile *ügrük* “çocuğun beşiğini sallama” adı tespit edilmiştir (Atalay, 1986b: 710). Ancak ilgili örnekler *ügrî-* eyleminin temel anlamı olan “sallamak, kımlıdatmak” ile ilgilidir. Eylem “yavaşça sallanmak” anlamıyla *ügrü-* biçiminde ve *üğren-* “iki yana sallanarak yürümek”, *üğrüm* “beşiğin kolayca sallanmasını sağlayan altındaki yay biçiminde ayaklar; beşiğin üstünde, örtüyü yüksek tutmaya yarayan ağaç kol”, *üğrüm üğrüm* “kıvrım kıvrım”, *üğrün-* “sallanmak, ırgalanmak” ve *üğrüne üğrüne git-* “salına salına gitmek” genişlemiş biçimleriyle Anadolu ağızlarında hâlâ yaşamaktadır (Gülensoy, 2011: 987-988). Aynı eylem kökünden türeyen *üğrüm* sözcüğü ise “çoğunlukla ayın neden olduğu, yerin dönme ekseninin yaptığı koni hareketindeki dönemsel salınım; nütasyon” anlamıyla gök bilimi terimleri arasında varlığını sürdürmektedir (Akalın vd., 2011: 2444).

ülker çerig “harp usulünde bir hile tarzı”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te aldatma söz varlığı ile ilgili olarak tespit edilen diğer sözcük, savaş taktiği olan *ülker çerig*'tir. Eserde savaş sırasındaki oynanan bir oyun olarak açıklanmaktadır. Bu oyuna göre askerler önce bölükler halinde ayrılmakta, daha sonra sırayla hücum etmektedirler (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 46). Kâşgarlı Mahmud'a göre savaşta bu hileyi yapan taraf nadiren yenilmektedir. Clauson'a göre seçkin müfrezelerden oluşan bir ordu, parlak ve güzel görünüşüyle Ülker takımyıldızına benzetilmektedir (1972: 143a). Savaşta yapılan bir hile olan *ülker çerig* kurnazlıkla ilişkilendirilmektedir.

yow- “kandırmak, aldatmak”

yow- eylemi *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* “kandırmak, aldatmak” anlamına gelmekte, *âr-* eylemi ile birlikte *âr-yow-* biçiminde kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkan *ar-* *yow-* “dolandırmak, aldatmak” anlamında bir ikilemedir. Eş anlamlı sözcüklerin tekrarı ile oluşan bu ikileme metinde bir cümlede geçmektedir: *Ol anı ârdı yowdı.* “O, onu kandırdı ve aldatı.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 377).

yup (yap yup) “hile ve aldatma, ayartma”, yap yup kıl- “hile kılmak, al etmek”

Kâşgarlı Mahmud, “hile, aldatma” manasına gelen *yup* sözcüğünün tek başına kullanılmadığını, her zaman *yap yup* biçimiyle kullanıldığını belirtmektedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 405). Metinde ayrıca *yap yup* yapısının *kıl-* yardımcı eylemi ile birlikte kullanıldığı “hile kılmak, al etmek” olarak anlamlandırıldığı bir örnek de bulunmaktadır: *Yap yup kıldı.* “Aldattı ve ayarttı.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 413).

yubıla- “aldatmak, hile yapmak”

yubıla- eylemi, Oğuz ve Kıpçak lehçesinde “aldatmak, hile yapmak” anlamına gelmektedir. Eylem, madde başı olarak incelendiği bölümde bir dörtlülükle örneklendirilmektedir. Katun Sını halkı ile Tangutların yaptığı bir savaşın anlatıldığı tarihi bir manzumede¹ *yubıla-* eylemi şöyle yer almaktadır.

¹ Katun Sını ile Tangutlar arasında yapılan savaşın anlatıldığı, on bir dörtlülükten oluşan manzumenin tamamı için bk. (Tekin, 2017: 16-23).

Taŋut xānı yubıladı

ölüm birle töpüledi

kaşaşları tapaladı

ölüm körüp yüzi agdı

“Tangut hanı, Katun Sını hükümdarına hile yaptı. Onun başına ölümcül darbeler vurdu. Kardeşleri bozguna uğrayanı ayıpladı; düşmanları bunun başına gelenlere sevindi. Kaçınılmaz ölümle karşılaşınca rengi soldu ve yüzü değişti.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 481).

Dîvânu Lugâti't-Türk sözcükleri örneklerle açıklayan bir sözlük olmasının yanı sıra özel adlara yer vermesi bakımından bir ansiklopedi özelliği taşımaktadır. Divanda kişi ve topluluk adları ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Irmak, göl, deniz, dağ, köy, şehir gibi coğrafi adlara yer verilmektedir. Dörtlükte geçen Katun Sını, Kâşgarlı Mahmud'a göre Tangut ile Çin arasında bir şehirdir, Tangutlar ise Çin yakınında oturan Türklerden bir bölüktür (Atalay, 1986a: 138, 362).

yubat- “savsaklatmak, savsaklamayı emretmek; hile etmek”

Kâşgarlı Mahmud, “savsaklatmak, başkasını savsaklamak için zorlamak” anlamına gelen *yubat-* eylemini *Ol ışığ yubattı*. “O, işi savsaklattı ve başkasını da savsaklamak için zorladı.” cümlesi ile açıklamaktadır. *yubat-* eyleminin asıl anlamının “aldatmak” olduğunu, Oğuzların ise *Ol anı yubıladı*. “O, onu aldattı.” şeklinde söylediklerini belirtmektedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 331).

yupla- “aldatmak”

Oğuzlarda *yubıla-* eyleminin yanı sıra *yupla-* eylemi de “aldatmak” anlamına gelmektedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Ol anı yupladı*. “O, onu aldattı.” cümlesinde yer almaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2014: 405).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te yup sözcüğünün biçim alanında *yubıla-*, *yubat-*, *yupla-* eylemleri, *yap yup* ve *yap yup kıl-* birleşik fiili tespit edilmiştir. Atalay, Ercilasun & Akkoyunlu sözcüğü *yup* biçiminde okurken, Dankoff & Kelly, Kaçalın & Ölmez *yop* biçiminde okumaktadır. Kaçalın & Ölmez (2023: 926, 957) tarafından sözcüğün versiyonları *yāp yop ~ yap yop* “yalan dolan, hile”, *yopat-* “(iş) savsaklatmak, savsaklamağa sevk etmek”, *yopıla-* “aldatmak”, *yopla-* “aldatmak” şeklinde anlamlandırılmaktadır. *yup* sözcüğünün ve ondan genişleyen eylemlerin Türkiye Türkçesinde kullanımları bulunmamaktadır.

SONUÇ

Türklük biliminin kurucusu olan Kâşgarlı Mahmud, eseri *Dîvânu Lugâti't-Türk* ile Türk kültürünün zenginliğine ışık tutmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk* Türkçenin anlatım derinliğini, zenginliğini ve söz varlığı gücünü ortaya koymaktadır. Bir dil bilgisi kitabı, bir sözlük, bir ansiklopedi olan eser, toplum hayatına dair bilgiler de içermektedir. Bireylerin birbirleri ve toplumla ilişkilerinin işlendiği eserde “aldatma, hile, kandırma, yanıltma, yalan söyleme, ayartma, oyalama” gibi kavramları karşılayan sözcükler yer almaktadır.

Çalışmada, *Dîvânu Lugâti't-Türk'ün* söz varlığında yer alan ve “aldatma, hile” anlamlarına gelen sözcükler tespit edilmiştir. *al* “aldatma, hile” sözcüğünün eserde geçen biçim, anlam ve kavram alanı incelenmiş, Türkiye Türkçesindeki varlıkları ve kullanımları üzerinde durulmuştur. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* tespit edilen *āl ~ al*, *alda-*, *aŋdı-*, *ār- ~ ar-*, *arguç*, *arış-*, *arsık-*, *ötrük*, *teff/tew*, *tewlüg*, *tewlüglen-*, *ügrı-*, *ülker çerig*, *yow-*, *yup* (*yap yup*), *yap yup kıl-*, *yubıla-*, *yubat-*, *yupla-* sözcükleri “aldatma, hile” kavram alanı ile ilgilidir.

İlk olarak eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *al* sözcüğü, *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* *āl ~ al* “hile, aldatma” ve *alda-* “hile yapmak, aldatmak” biçimlerinde bulunmaktadır. Sözcüğün eski Uygur Türkçesinde *al altağ* ve *al çeviş* “hile, aldatma, sahtekârlık, düzenbazlık” gibi ikilemeler oluşturduğu bilinse de *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* örneklerine rastlanmamaktadır. *al*, Türkiye Türkçesinde eskimiş bir sözcük olarak *al ile aslan tutulur*, *güç ile sıçan tutulmaz* atasözünde yaşamaktadır. *alda-* eyleminden

türeyen *aldan-*, *aldanış*, *aldat-*, *aldatılma*, *aldatmaca* gibi sözcüklerin içerisinde yer aldığı 24 farklı sözcük Türkçede hâlâ kullanılmaktadır.

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün söz varlığında önemli bir yeri olan *ar-* eylemi, Köktürk Yazıtlarından beri kullanılmaktadır. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki biçim alanı incelendiğinde *âr-* ~ *ar-* "aldatmak, kandırmak", *arış-* "aldatmak, birbirini aldatmak; karşılıklı aldatmak" ve *arsık-* "aldanmak, aldatılmak" eylemleri ile *arguç* "insanın aldandığı nesnelere" adında tespit edilmiştir. *ağdı-* "yakalamak için hile yapmak, tuzak kurmak; etrafını sarmak" eylemi ve sıfat tamlaması içerisinde yer alan *ötrük* "hileci, ütücü adam" sıfatı *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te tespit edilen diğer sözcüklerdir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te *tew* sözcüğünün biçim alanı incelendiğinde *tef/tew* "al, hile" ve *tewlüg* "alıcı, aldatici, sahtekâr" adları ile *tewlügen-* "kendini hileci saymak, hileci olmak" eylemi karşımıza çıkmaktadır.

Temel anlamı "sallamak, kımıldatmak" olan *ügrî-* eylemi, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te "birisine karşı yaltaklanarak hilesini saklamak" şeklinde mecaz anlam kazanmıştır. Ayrıca eserin söz varlığında bir savaş hilesi olan *ülker çerig* ifadesi de yer almaktadır. *yow-* "kandırmak, aldatmak" eylemi eski Uygur Türkçesi metinlerinde olduğu gibi *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de ikileme olarak *ar-* *yow-* biçimindedir. *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te *yup* sözcüğünün biçim alanında ise *yubıla-* "aldatmak, hile yapmak", *yubat-* "savsaklatmak, savsaklamayı emretmek; hile etmek" ve *yupla-* "aldatmak" eylemleri, *yap yup* "hile ve aldatma, ayartma", *yap yup kıl-* "hile kılmak, al etmek" birleşik fiili bulunmaktadır.

Çalışmada, Türk sözlükçülüğü ve gramerciliği açısından önemli bir eser olan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün "aldatma, hile" kavram alanında tespit edilen sözcüklerin tamamı Türkçedir. Sözcüklerin on ikisi eylemken, yedisi addır. İlgili sözcükler cümleler, beyitler ve dörtlüklerde açıklanmaktadır. Tespit edilen sözcükler, atasözleri içerisinde kullanılmakta, ikilemeler oluşturmakta ve mecaz anlam kazanmaktadır. Bu veriler, 11. yüzyıldaki Türk topluluklarının "aldatma, hile" kavramı ile ilgili söz dağarcığını örnekleriyle ortaya koymakta, Türkçenin köklü bir geçmişe ve zengin bir söz varlığına sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (2008). *Binyıl önce binyıl sonra Kâşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akalın, Ş. H. vd. (Haz.) (2011). *Türkçe sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (1971). Kelimebilimi ve anlambilimi ölçülerinden yararlanarak bir yazı dilinin eksikliğini saptama yolları II: Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 19, 253-262.

Aksan, D. (2018). *Türkçenin sözvarlığı*. Bilgi Yayınevi.

Atalay, B. (1985a). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi I*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atalay, B. (1985b). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atalay, B. (1986a). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi III*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Atalay, B. (1986b). *Divanü Lûgat-it-Türk dizini "endeks"*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Clarendon Press.

Dankoff, R. & Kelly, J. (1982-1985). *Maḥmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic dialects (Dīwan Luḡāt at-Turk) Part I-III*. Harvard University Printing Office.

Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2020). *Dîvânu Lugâti't-Türk'teki şiirler ve atasözleri*. Bilge Kültür Sanat.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation, a functional approach to the lexicon, Vol. II*. Otto Harrassowitz.

Ergene, O. (2018). Kavram alanı bağlamında Dîvânu Lugâti't-Türk'teki ses yansımaları ikilemelerin Türkiye Türkçesindeki biçimleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (63), 135-160. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3833>

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü I-II*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hengirmen, M. (1999). *Dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüğü*. Engin Yayınevi.

Kaçalin, M. S. & Ölmez, M. (Haz.). (2023). *Kaşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk - Türk dilinin ilk sözlüğü*. Vakıfbank Kültür Yayınları.

Karaman, S. S. (2020). *Eski Türkçede aldatma kavramı -Yeni Uygur Türkçesi ile karşılaştırmalı-* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.

Korkmaz, Z. (2023). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nadalyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. & Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar*. Akademiya Nauk SSSR.

Ölmez, M. (2019). *Köktürkçe ve eski Uygurca dersleri*. Kesit Yayınları.

Özbek, Ö. (2022). Derleme Sözlüğü'nde "kandırma" kavram alanına ait anlambirimcikleri içeren sözcükler. *Dil Araştırmaları*, 16(31), 129-154. <https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.1158658>

Tekin, T. (2008). *Orhon yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2017). *XI. yüzyıl Türk şiiri: Divânu Lügâti't-Türk'teki manzum parçalar*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB&lemid=A01342> [Erişim Tarihi: 08.09.2024].

<https://woerterbuchnetz.de/?sigle=UWB&lemid=A00151> [Erişim Tarihi: 09.09.2024].

Karahan, A. (2022). Dîvânu Lugâti't-Türk. *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divanu-lugati-t-turk-tees-1545> [Erişim Tarihi: 09.09.2024].

Kısaltmalar

BK	Bilge Kağan Yazıtı
D	doğu yüzü
doğ.	doğum tarihi
G	güney yüzü
K	kuzey yüzü
KT	Kül Tigin Yazıtı
öl.	ölüm tarihi
vd.	ve diğerleri